

*О.В. Лисенко
(м. Київ)*

ВПЛИВ ІМПЕРСЬКОГО ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ НА ЗАГОСТРЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА МІЖЕТНІЧНИХ ПРОТИРІЧ В НАДДНІПРЯНЩИНІ (кінець XIX — початок XX ст.)

В статті висвітлюється взаємозалежність соціально-економічного становища Наддніпрянської України та зовнішньої політики уряду Російської імперії наприкінці XIX — на початку XX ст. Розкривається її вплив на загострення соціальних і міжетнічних протиріч в регіоні.

Ключові слова: *Наддніпрянина, зовнішня політика, економіка, іноземні інвестиції, протиріччя.*

Одним із головних тезисів марксизму-ленінізму був постулат про неминучість перемоги соціалізму в усьому світі, і крах капіталізму в Росії в 1917 р. вважався як перший етап цього процесу. Однак, після 1917 р., без військового втручання Радянського Союзу, краху капіталізму не сталося більше в жодній державі, а, натомість, у 1991 р. відбувся повний розпад соціалізму в СРСР. Тепер уже колишні компартійні ідеологи, які для загарбання народного майна швидко перефарбувалися в «ринкових демократів», почали просторікувати про неминучість краху світового соціалізму. Однак, соціалізм у Китаї не лише не загинув, а натомість показав відмінний економічний результат, а на території колишнього СРСР, після того, як партноменклатура для легітимізації привласнення народного майна проголосила відновлення капіталізму, життя народу лише погіршилося. Поступово не лише вченим, але й простим громадянам, котрі цікавляться історією, починало ставати зрозумілим, що і Російську імперію і Радянський Союз до краху привели не капіталізм чи соціалізм, а той потворний соціально-економічний устрій, який існував у них протягом XX ст., і змінюючи свою назву з капіталізму на соціалізм, а потім навпаки — з соціалізму на капіталізм, ні на йоту не змінювався по суті. Для того, аби нарешті почати міняти не назви, а саму сутність цієї потворної соціально-економічної системи, потрібно проаналізувати витоки та причини її утворення, що допоможе краще збагнути як з нею потрібно боротися.

На наш погляд, ці витоки слід шукати наприкінці XIX ст., коли Російська імперія вступила у військовий союз із Францією та Великобританією. Цей акт політичного самодурства був згубним як для українців, так і для росіян. Для останніх новий союз означав стрімкий приплив величезних англо-франко-бельгійських інвестицій, котрі пригнічували природний розвиток молодого, недосвідченого й незміцнілого російського капіталізму. Крім того, з політичних міркувань розривалися налагоджені економічні стосунки з Австро-Угорщиною

та Німеччиною, що також завдавало відчутного удару по розвитку російського капіталізму.

Для Російської імперії новий військовий союз супроводжувався величезними поступками англійському, французькому та бельгійському капіталу на шкоду розвитку вітчизняного. Тому, якщо в Європі капіталізм розвивався в часи, коли ні англійські, ні французькі промисловці не відчували конкуренції з боку інонаціональних економічних інституцій і користувалися всебічною підтримкою з боку своєї влади, то в царській імперії українські та російські підприємці не лише не користувалися підтримкою свого уряду, але й постійно відчували, що із зовнішньополітичних причин він усіляко потурає європейському капіталу на шкоду як власним промисловцям, так і місцевим робітникам.

Не менше, а, можливо, і більш шкідливими були дії Олександра III для українців, які у той період були розділеними між Австро-Угорською та Російською імперіями. Якщо в часи, коли ці країни були союзниками, ця політична роздільність існувала здебільшого лише на папері, й українці могли тісно контактувати між собою без будь-яких утисків з боку властей, то тепер галичани і наддніпрянці стали підданими двох ворожих держав, а, як відомо, будь-які контакти із їх представниками завжди жорстоко переслідувалися охоронними структурами. Тому взаємостосунки між західними та східними українцями почали зводитися нанівещь.

На відміну від країн Західної Європи, де капіталізм сприяв демократичному оновленню життя людей, у Російській імперії в цілому, та в Україні зокрема капіталізм був зацікавлений у тому, щоб населення залишалося бідним і безправним, згодним працювати на буржуазію за копійки. Так, у своїй праці «Історія підприємництва в Україні» Т. Лазанська зазначала стосовно діяльності в Криворізькому басейні французького товариства «Дубова Балка»: «Так, скажімо, лише акціонери “Дубової Балки” у 1894 р. мали 1154 франки чистого прибутку, у 1896 р. — 53 717, а у 1897 р. — 137 673 франки, або по 50 франків на кожну акцію. На жаль, товариство здобувало свої прибутки не найкращим чином. Як свідчать певні джерела, французька компанія “Дубова Балка”, яка придбала у О. Поля 600 дес. землі, сповідувала такі принципи — дешево наймати робітників, штрафувати їх і будь-що прагнути зменшити здольну оплату артілям настільки, щоб в середньому на кожну особу виходило не більше 70 коп. Крім того, на рудниках “Дубової Балки” було багато нещасних випадків. Кореспондент газети “Киевское Слово” був свідком одного з них, коли травмувалося відразу 11 чоловік»¹. Жорстокі методи експлуатації, звичайно ж, відзначали не лише французьке товариство. Вони були притаманні більшості західноєвропейських підприємців тогочасної доби.

Крім того, що західний капітал пригнічував місцевих робітників, він до того ж і не давав розвинутися молодому українському капіталізму. Так, далі Т. Лазанська зазначає: «Один з англійських капіталістів, що побував у 1902 р. в Росії, повідомляв колегам, що тут мито на ввезення товарів досягає 20–180% вартості товару, в той час як прибуток на капітал давав до 30% на рік. Він запевняв, що прибутковість іноземних капіталістів у Російській імперії “прямо

казкова” і рекомендував створювати тут міцні англійські підприємства, щоб розорювати своїх слабких місцевих конкурентів. І дійсно. На великих підприємствах наприкінці XIX ст. прибутки становили не менше ніж 30–40%. На Донбасі дивіденди іноземних капіталістів у 3–4 рази перевищували прибутки аналогічних підприємств у Західній Європі. ... Під тиском великих акціонерних товариств майже повністю зникають зі сцени економічного життя дрібні селянські розробки. Так, на Донбасі з 114 великих копалень, які були досліджені у 1901 р., 94% вугілля давали акціонерні підприємства. Не витримали з ними конкуренції і деякі поміщики — індивідуали. Навіть знамениті макіївські копальні Іловайського стали власністю французів»².

В результаті цього утруднювався процес розвитку дрібного та середнього бізнесу, який у європейських країнах створює левову частину робочих місць і робить дуже значний внесок як у загальнодержавний, так і, що особливо важливо, до місцевих бюджетів, що забезпечує розвиток у цих державах регіонального самоуправління. Як результат, Наддніпрянщина, особливо її південно-східний регіон, перетворювалася на територію, де промислові гіганти існували в суспільному середовищі з недорозвинутим середнім та малим підприємництвом, що робило їх вкрай вразливими для соціальних вибухів.

Ця обставина була тим більш тривожною, що у Наддніпрянщині, а також в усій південно-східній частині України великі підприємства були збудовані не у хліборобській зоні з більш-менш усталеними нормами суспільного життя, а в ще недавно майже незаселеному степовому регіоні, де раніше панували кочівники і вирував дух схильної до силових дій та непокори козацької вольниці. Тому, здавалося, що хоча б із власних інтересів недопущення на своїх підприємствах соціального вибуху англо-франко-бельгійські капіталісти повинні були сприяти підвищенню культурно-освітнього рівня робітників — відкривати школи, створювати різноманітні гуртки, а для того, щоб забезпечити продуктами харчування постійно зростаюче населення великих промислових центрів, кладати хоча б частину з отриманих високих доходів в інтенсифікацію сільського господарства. Все це повинно було відчутно зменшити ризики соціального вибуху у Наддніпрянщині. Але підвищення культурного, освітнього й матеріального рівня українців неминуче повинно було привести до того, що вони почнуть вимагати гідної оплати своєї праці, а цього західні капіталісти найбільше боялися і не бажали.

Як результат — населення Російської імперії все менше відчувало себе господарями на своїй землі, де всім заправляли західні капіталісти, котрі, використовуючи продажну царську бюрократію, усіляко гальмували розвиток національної економіки. Не лише бідні робітники та селяни, але й досить заможні підприємці відчували, що їхню країну перетворюють на колонію. Так, у виступі члена «Товариства для сприяння російській промисловості і торгівлі» С. Шарапова на одному з його засідань у березні 1899 р. зазначалось: «Тільки велика наївність наших фінансистів змушує їх думати, що у великих мільйонних підприємствах, заснованих на іноземні капітали, є що-небудь окрім звичайного збирання вершків та пересічного промислового обкрадання, в якому російський

народ (а до нього тогочасна практика включала й українців — *О.Л.*) грає таку ж роль, як індуси, китайці, негри. Не випадково Катеринославська губернія досить відверто називається Білим Конго»³.

Отже, той устрій, який на рубежі XIX–XX ст. склався у південно-східній Україні, лише помилково вважався і, на жаль, продовжує вважатися класично капіталістичним. Адже економічний розвиток завжди йде поряд із вільним розвитком громадянського суспільства — зростанням цивілізованої політичної й профспілкової активності значних верств трудящих, підвищенням їхнього матеріального стану, а отже, і нейтралізує їхню схильність до грабіжницько-погромницьких дій. У справді вільному ринково-демократичному суспільстві надзвичайно зростає роль інтелігенції. Саме на неї від правоохоронних органів переходить функція нейтралізації лівацько-погромницької ідеології на кшталт «смерть буржуазії». Безперечно, левову частку фінансових витрат на цю вкрай необхідну справу бере на себе великий і середній бізнес, який розуміє, що в протилежному разі він буде фізично знищений. Саме ця взаємовигідна взаємодія між капіталом й інтелігенцією робить країни західної демократії найбільш стабільними у суспільно-політичному і соціально-економічному плані. Однак в умовах Наддніпрянської України великий англійський, французький та бельгійський капітал і не думав брати якихось фінансових зобов'язань перед місцевою, українською інтелігенцією. В той час український інтелігент, який підтримував бельгійських, французьких та англійських капіталістів, робив це, як правило, не за гроші, а з власної наївності, вірячи, що західно-європейці виведуть країну на шлях цивілізованого демократичного розвитку.

Вся абсурдність проантантівської політики Миколи II яскраво проявилася вже під час російсько-японської війни 1904–1905 рр., коли вперше в новітній світовій історії азійська армія мала технічну перевагу над європейською. Це пояснювалося тим, що інонаціональний бізнес абсолютно не цікавився підвищенням боєздатності армії Російської імперії, тобто тієї країни на якій він паразитував. Якщо збільшення виробництва чавуну і сталі в Англії, Франції чи Італії автоматично означало, що армії цих країн отримують більше гармат, кулеметів, снарядів та набоїв, то збільшення виробництва чавуну й сталі на території Російської імперії означало лише те, що західні підприємці збільшать свої рахунки у закордонних банках, а російський солдат, як і раніше, буде воювати застарілою зброєю.

Крім того, російсько-японська війна показала дуже низький моральний дух російських солдат, які стріляли у спину своїм офіцерам і масово здавалися в полон. Це пояснювалося тим, що в часи, коли в Російській імперії існувало кріпосне право, той селянин-кріпак, який ішов служити до війська, отримував волю і для себе, і для своїх дітей. Отже, до відміни кріпосного права солдат був складовою частиною суспільства вільних людей і до нього ставилися з належною повагою. Тобто, той ганебний феодально-кріпосницький устрій, що пригнічував суспільно-політичний та соціально-економічний розвиток держави, разом з тим позитивно сприяв підтриманню високого морально-психологічного стану її солдат, які своїм героїзмом компенсували технічну відсталість Російської імперії.

Після ж відміни кріпосного права російський солдат став представником найнижчої касты суспільства, якого можна нещадно обкрадати, годувати неякісними харчами, десятками тисяч посилати в безглузді атаки на укріплені позиції противника. Отже, реформи Олександра II, посприявши лібералізації життя в Російській імперії, лише послабили її військову спроможність порівняно з арміями країн-сусідів. У російських правителів солдат у цей час перетворився на істоту, яка посідала найнижче місце в соціальній ієрархії. Все це в поєднанні з привнесеними англо-франко-бельгійським капіталом торгашеськими принципами взаємостосунків між людьми сіяло серед російського суспільства, особливо серед молоді, нігілістичне світосприйняття, презирство до таких понять, як Батьківщина й обов'язок перед своїм народом. Це також вкрай негативно впливало на боєздатність російської армії.

Відсутність сучасної зброї стала причиною того, що російська армія несла колосальні людські втрати, котрі замінювалися за рахунок величезних мобілізацій серед населення, переважно російських та українських селян, що спричинило падіння валового урожаю в Російській імперії в цілому, та в Україні зокрема. У Наддніпрянщині почалися криваві заворушення, в яких гинули тисячі людей.

Російсько-японська війна, яка закінчилася ганебною поразкою самодержавства й революцією 1905–1907 рр., змусила Миколу II видати Маніфест від 17 жовтня 1905 р., який забезпечував народу свободу слова, совісті та віросповідань, гарантував можливість створення самодіяльних національних організацій. Отже, поразка у російсько-японській війні, з одного боку, стала наслідком тої злочинної внутрішньої політики, котру розпочав Олександр III і продовжив Микола II, а з другого — відкрила перспективи для подальшого оновлення країни та відновлення її фактичного суверенітету.

Використовуючи права, надані царським маніфестом, вітчизняна інтелігенція негайно почала створення національних самодіяльних товариств «Просвіти», які мали на меті сприяти більш стрімкому розвитку українського суспільства шляхом поширення культури, науки й освіти серед робітників і селян. «Просвіти» були створені майже по всій території Наддніпрянщини — у Києві, Одесі, Катеринославі, Кам'янці-Подільському, Миколаєві, Чернігові, Житомирі та інших містах і містечках. У «Просвітах» українці вчилися об'єднуватися навколо власних національних ідей і цілей. Тут вони здобували навички організаторської діяльності, розподілу праці між членами товариства, керівництва значними масами людей та відповідальності перед ними. Отже, ті керівні кадри, котрі формувалися в «Просвітах», були чужими імперській бюрократії не лише за метою їхньої діяльності, але й за ідейними чинниками. Якщо остання все робила, аби лише догодити вищому керівництву, зовсім не думаючи про інтереси народу, то нова українська еліта, навпаки, все робила, виходячи із реальних інтересів простих українців, лише перед яким вона вважала себе підзвітною. Тому для царської, а згодом і радянської бюрократії в українському національному русі найбільшу небезпеку становила саме його політична орієнтація на демократизацію влади, коли б керівники залежали від тих, хто їх обрав, а не від тих, хто їх призначив «згори».

Добре розуміючи, що справжнім джерелом демократизму в цьому русі є українське село, царизм усіляко перешкоджав поширенню в ньому просвітянського руху, хоча ці дії були вкрай злочинними і небезпечними, бо розвиток великої промисловості вимагав інтенсифікації сільського господарства, а це було неможливим без отримання селянами спеціальної сільськогосподарської літератури. І все ж просвітянам часто вдавалося обходити царські заборони і поширювати українські ідеї та кооперацію на сільську місцевість.

Так, кам'янець-подільська «Просвіта» звертала велику увагу на влаштування у селах невеличких бібліотек у помешканнях членів товариства. Ця діяльність полегшувалася тим, що переважна більшість членів «Просвіти» були сільськими жителями. Приміром, станом на 17 березня 1907 р., із 205 членів товариства лише 45 проживали у місті, решта 160 — по селах Поділля⁴. В цих умовах «Просвіта» розіслала українські книжки приблизно в 100 населених пунктів, хоча з причини нестачі коштів вона не мала змоги відправляти їх більш як на 4–5 руб. за одною адресою. Часто члени товариства, які очолювали ці бібліотечки, самі займалися продажем книжок. За рік від початку діяльності «Просвіти» вони розпродали їх на 300–400 руб.⁵

Для поширення серед українських селян потрібних їм книжок кам'янець-подільські просвітяни використовували можливості місцевих земств. Так, 17–18 серпня 1909 р. у Жмеринці відкрився I з'їзд представників подільських товариських крамниць, скликаний губернською земською управою. Одним із важливих рішень з'їзду була постанова про те, щоб у товариських крамницях продавати книжки, які із 10-відсотковою знижкою надавала кам'янець-подільська «Просвіта»⁶. Успішно працювало не лише губернське товариство, але й бібліотека в с. Печері. Так, відомий український кооператор М. Гехтер зазначав, що «людність так звиклась, зжилась з читальнею, що вважає її необхідною своєю потребою. Цікаво, що звать її селяни не бібліотекою або читальнею, а просто “Просвітою”. Ця назва так вкоренилася, що іншої і не почути. А молоді парубки та дівчата вважають її чимось рідним, бо звать читальню “наша Просвіта”. Це явище дуже характерне для того, як швидко селяни зживаються з тим, чого вони прагнуть. Люди з охотою читають книжки. Надто цікавляться історичними книжками. Навіть старшина, який раніше не терпів української мови, тепер часто прохає дати йому ту або іншу книжку»⁷.

Як бачимо, українська еліта, котра становила кістяк кам'янець-подільської «Просвіти», зуміла зацікавити національним рухом значні верстви селянської молоді, почала готувати з них людей, здатних самостійно вести економічну, господарську, культурно-освітню діяльність. Вона створила передумови того, що остання масово пішла у національно-культурні та економічні установи, створюючи в них зачатки власної, нехай і не формальної, але дуже дієвої вертикалі влади. Тобто українське село починало ставати альтернативою тому закостенілому бюрократичному ладу, який панував у Російській імперії.

Успішно працювали в сільській місцевості й катеринославські просвітяни, котрі не зустрічали особливої протидії з боку імперської адміністрації. Адже тут, як ніде, розвиток просвітянського руху серед українських робітників та

селян відповідав інтересам розвитку промислової інфраструктури імперії. Швидке зростання промислових потужностей вимагало великої кількості освічених робітників. А приплив нових робітників і, як наслідок, урбанізація регіону вимагали інтенсифікації сільського господарства, створення кооперативів, позичкових кас, проведення ярмарків та ін. Тобто південний захід Російської імперії вимагав швидкої науково-технічної та культурної модернізації, і «Просвіти», безперечно, повинні були відіграти в цьому процесі провідну роль.

Одним із найбільш важливих засобів для розвитку кооперації були виставки сільського господарства. На них селяни мали змогу бачити нові машини, дізнатися, які з них найкращі та де їх можна придбати. Можна було також побачити нові, кращі породи худоби, нові сорти насіння, взагалі дізнатися про багато корисних для себе речей. Катеринославська «Просвіта» вирішила використати ці сільськогосподарські виставки для поширення української літератури. Для цього було вирішено організовувати на них спеціальні відділи популярної української книжки. Постановою Ради товариства від 21 серпня 1913 р. було вирішено придбати на 15 руб. популярних книжок українською мовою з медицини, ветеринарії та сільського господарства й показати їх на виставках у селах Тамановці та Шолохові. Там же ці книжки і продавалися. Селяни дуже цікавилися українською популярною літературою і охоче купували українські книжки⁸.

Найбільш діяльною з філій катеринославської «Просвіти» була Мануйлівська. Вона об'єднувала українців, які, не пориваючи зв'язок із селом, одночасно були працевлаштовані на великих підприємствах Катеринослава. Ці люди були однаково зацікавлені як в успішному розвитку великої промисловості, так і в успішному розвитку сільського господарства. Безпосередній контакт із міською інтелігенцією ставив мешканців Мануйлівки та їй подібних селищ у більш вигідне становище порівняно із жителями віддалених сіл. У той же час мануйлівці, використовуючи своє географічне положення, мали всі переваги для розповсюдження серед українців-селян товарів із міста, а серед мешканців міста — декоративних кустарних виробів та продуктів харчування із сіл (для цього вони створювали кооперативи). Крім того, українці з таких селищ, маючи численні прибутки від заводів, від землі, від кустарних промислів, від комерції тощо, отримували фінансові можливості для освіти своїх дітей. Це також стимулювало їх відстоювати українську мову викладання в школах і в перспективі створювало реальну можливість відкриття українського університету.

Поразка у російсько-японській війні змусила певні російські кола переосмислити свою зовнішню політику. Адже саме «союзна» до Росії Великобританія забезпечувала Японію найсучаснішою зброєю. В результаті цього тогочасний російський прем'єр П. Столипін поступово починав розуміти, що всі «союзницькі» запевняння англійців є не чим іншим, як намаганням втягнути Російську імперію у катастрофічну війну з Німеччиною і тим самим унеможливити в ній проведення економічних реформ, які б вивели цю ще нещодавно відсталу аграрну країну в число промислово-фінансових лідерів. Адже по суті Британська імперія продовжувала лишатися смертельним ворогом Росії, прагнучи витіснити

останню із Кавказу та Середньої Азії. Той факт, що формально Англія вважалася «союзницею» С.-Петербурга, робило її ще більш небезпечним ворогом для Російської імперії, ніж це було під час Кримської війни. Адже на практиці Лондон мав моральне право вимагати від Росії жертв заради ефемерного «союзницького обов'язку», штовхати на непотрібні воєнні авантюри, нічого не даючи їй взамін. І що найголовніше, якщо в середині XIX ст. Англія прагнула потіснити свого конкурента — російський абсолютизм імператора Миколи I і тим самим мимоволі сприяла оновленню життя Російської імперії в цілому та Наддніпрянської України зокрема, то на початку XX ст. Лондон свідомо прагнув втягнути Росію у світовий збройний конфлікт, аби знищити в ній ті реформи, що розпочалися після Кримської війни. Зрозумівши це, П. Столипін почав відходити від проантантівського зовнішньополітичного курсу, аби не допустити військового протистояння з Німеччиною й Австро-Угорщиною та успішно завершити розпочаті ним реформи.

Об'єктивно це було вигідно і наддніпрянським українцям, перед якими відкривалася перспектива посилення культурних та економічних контактів із галичанами. Одним із перших проявів цього поживлення стосунків між західними та східними українцями став Перший український просвітньо-економічний конгрес, що відбувся на початку 1909 р. у Львові і на якому вперше були зроблені спроби до вироблення спільної загальноукраїнської культурної, економічної та політичної платформи. В цей час з боку російської влади не відбулося жодних утисків щодо тих українців, які брали участь у цьому конгресі, що проходив на території та при фактичному, хоча й не прямому, фінансуванні з боку формально ворожої Австро-Угорщини, і на якому вперше так голосно пролунали заклики до об'єднання між громадянами обох формально не дружніх на той час держав. Влада нібито говорила українцям, що вони можуть безбоязно сприяти як покращенню стосунків між собою, так і стосунків між Росією й Австро-Угорщиною.

Тобто перед західними та східними українцями відкривався шлях до плідної співпраці, за умови, якщо останні підтримають відхід П. Столипіна від проантантівського курсу Миколи II, і відновленню російсько-австрійської дружби. Це було надзвичайно вигідно наддніпрянцям, бо якщо антантівський великий капітал провадив в Україні відверту грабіжницьку колоніальну політику, безсоромно грабуючи український народ та спустошуючи його надра, то німецькі підприємці, які протягом століть жили і працювали серед місцевого населення, навчилися узгоджувати свої бізнес-інтереси із реальними життєвими потребами українців.

Але, на жаль, взаємодопомога та співпраця між західними й східними українцями, задекларовані на Першому українському просвітньо-економічному конгресі, не були втілені у життя, бо переважна більшість наддніпрянських українських діячів, на словах не заперечуючи проти подальшого зближення із галичанами, на практиці не бажала відходити від звичного для неї проантантівського курсу, як і раніше помилково вбачаючи у англійських, французьких та бельгійських ділках носіїв «передових демократичних ідей».

Ця стратегічна помилка українських діячів дорого коштувала українському народу. У січні 1910 р. тодішній прем'єр-міністр Росії П. Столипін, не відчувши взаєморозуміння з боку наддніпрянської інтелектуальної еліти, видав циркуляр, за яким вітчизняний національний рух визнавався сепаратистським, а самі українці вперше прирівнювалися до «інородців». Фактично, прем'єр відійшов від усталених віками принципів взаємостосунків з українцями. Як результат, П. Столипін завдав нищівного удару і по споконвічних ідеологічних принципах, на котрих базувалася Російська імперія, і по намаганнях українців шляхом інтенсифікації сільського господарства не допустити в Наддніпрянщині збройного конфлікту між містом і селом.

Щоправда, столипінський циркуляр посприяв зближенню між українцями, поляками та євреями, котрі населяли Наддніпрянщину. Тут, на відміну від Галичини, у взаємостосунках між собою передові українські, польські та єврейські діячі заради досягнення спільної мети охоче йшли на дуже суттєві поступки одні одним. Цей факт відзначали навіть найзапекліші їхні вороги. Так, один з ідеологів російського чорносотенства С. Щоголев зазначав із приводу того, що українці тимчасово зняли питання про автономію свого краю: «Завоювання такої автономії пов'язане було б для малоросів із перспективою таких поступок польським та єврейським союзникам, що народ би висунув нових антисемітів-Тарасів, нових Гонт і Богданів»⁹. Отже, українці, поляки та євреї у своїх спільних діях не гналися за негайними політичними й економічними дивідендами, а працювали на перспективу із врахуванням усіх можливих негативних сценаріїв. У цьому плані вони були разючим контрастом у порівнянні із грабіжницькими діями західного капіталу, який у гонитві за сьогоденними прибутками штовхав Україну в хаос соціальних потрясінь.

Для українців встановлення нових цивілізованих взаємостосунків з етнічними євреями у той час відіграло вирішальне значення з огляду на необхідність ширення серед селян національної кооперації. Адже, створення національних економічних інституцій було надзвичайно важливо з огляду на те, що саме на цій основі могло відбутися справжнє об'єднання між українською інтелігенцією, робітниками та селянами. Адже практична діяльність у економічній, видавничій чи будь-якій іншій галузі сприяла стиранню психологічних бар'єрів між інтелігенцією і трудящими, давала можливість найбільш обдарованим робітникам та селянам виходити на перші ролі в українському національному русі.

І саме завдяки допомозі більш жвавих у фінансовій діяльності євреїв українцям пощастило закласти досить вагомий підмурок під своє національне відродження. Допомога українцям з боку євреїв була цілком закономірною. Останні почали активно допомагати українцям у справі заснування власних фінансово-економічних інституцій, вбачаючи в них своїх спільників у боротьбі проти російських чорносотенних сил. Навчені гірким попереднім досвідом, найбільш передові представники єврейства головну увагу акцентували на сприянні тому, щоб український національний рух був рухом прагматичних ділових людей, які будують свій бізнес на реальних економічних законах і, отже, є

несприйнятливими до чорносотенно-погромницької демагогії. Саме євреї першими закликали до об'єднання національної та кооперативної ідеї. Так, згаданий уже діяч кооперативного руху в Україні, єврей за походженням М. Гехтер писав: «Кооперація мусить бути збудована на національному ґрунті, бо поза межами національності нема ніякого поступу, ніякого розвитку, ніякої культури. З іншого боку, національна ідея мусить мати своєю базою економічні потреби народу, бо інакше вона повисне в повітрі і жодних видів на реалізацію не матиме»¹⁰. Завдяки цьому наддніпрянська інтелігенція почала сповідувати модерні погляди на шляхи національного відродження та розвитку, основною ідеєю котрих є теза про об'єднання зусиль передових представників усіх народів, які заселяли регіон, — українців, росіян, поляків, євреїв заради створення модерної української нації, в якій не буде місця для конфліктів між представниками різних етносів, існуватиме рівна для всіх правова система.

Розвиток української кооперації не подобався західноєвропейським капіталістам, бо тепер трудящі вже не згоджувалися працювати за мізерну оплату. Іноземні підприємці почали тиснути на Миколу II, вимагаючи придушення української кооперації. Для досягнення цієї мети проантантівський імперський уряд не соромився використовувати відвертих російських чорносотенців. Так, вже згаданий російський шовініст С. Щоголев, вимагаючи знищення національних кооперативних інституцій, зазначав: «У Києві виникли нотаріальним порядком товариства “Український агроном”, “Український вчитель” та “Український технік”, які мають на меті пропаганду української мови, видання брошур для народу, а також товариство “Наша кооперація”, що видає досить тенденційну газету того ж найменування»¹¹. На цих підставах С. Щоголев вимагав негайно закрити всі українські кооперативні установи.

Отже, на початку ХХ ст. у Наддніпрянщині існували дві принципово різні філософії ведення підприємництва: вітчизняна, спрямована на те, щоб шляхом великих інвестицій у культуру та освіту сприяти стабілізації суспільно-політичної ситуації в Україні, хоч би при цьому самі бізнесмени зазнали деяких фінансових втрат, та колоніальна, спрямована на те, аби з метою створення дешевої робочої сили, згодної працювати за копійки, усіляко гальмувати розвиток політичних свобод, місцевого малого і середнього підприємництва, нищити вітчизняну науку, культуру й освіту, хоч би при цьому для західних капіталістів стрімко зростала загроза соціального вибуху та втрати своїх підприємств.

У результаті відмови української інтелігенції відходити від проантантівського курсу і сприяти відновленню російсько-австрійської дружби була втрачена можливість уникнути війни, в якій західні та східні українці вбиватимуть одні одних. Натомість, в цей час на авансцену російської політики почала активно вриватися цинічна й аморальна більшовицька партія. Її стрімкий розвиток у 1910-ті роки пояснювався тим, що безглуздий проантантівський курс самодержавства не подобався не лише П. Столипіну. Дуже сильна опозиція існувала також й у жандармсько-поліцейських структурах, серед співробітників котрих традиційно було багато людей із німецькими прізвищами та яким не

подобався новий зовнішньополітичний курс Миколи II на розрив відносин з їхньою історичною батьківщиною на користь стосунків із країнами Антанти. Ненавидячи капітал останньої, ці сили були зовсім не проти того, щоб самим перейняти варварські методи експлуатації, які він впроваджував в Україні, але щоб зиск від цього йшов не англійцям, французам та бельгійцям, а саме їм, поліцейсько-жандармській еліті. Для цього із числа найбільш підступних і безпринципних провокаторів, бандитів та морально нечистоплотних осіб була створена більшовицька партія.

Її головним завданням було фізичне витіснення англійських, французьких і бельгійських капіталістів та захоплення їхнього майна шляхом збудження начебто революційних, а насправді розбійницьких настроїв серед робітників. Особливо багато серед більшовиків було недовчених семінаристів. Це пояснювалося тим, що російський військовий міністр Мілютін почав забирати до армії молодих священників: мовляв, як можна закликати інших проливати кров за государя, коли сам свою кров не проливав і не бажаєш цього робити. Формально все було правильно, але на практиці ці «реформи» призвели до того, що недовчені семінаристи, серед яких своєю підступністю та жорстокістю особливо вирізнявся Й. Джугашвілі (Сталін), масово пішли в революцію. Вони почали активно викривати всю негативну сутність православних ієрархів, які штовхали простих людей на смерть на полях війни, а самі вели розкішне та розпусне життя у тилу. Але покидьки типу Й. Сталіна робили це не від надлишку власного шляхетства, а для того, щоб фізично знищивши останніх, самим посісти їхнє становище, та користуватися всіма їхніми благами. Тому, оцінюючи сутність більшовицької партії, відомий український письменник В. Коротич зазначає: «В Америці мені довелося читати книжку Троцького, у нього я знайшов цікаву думку: радянське чиновництво поступово захоче прибрати до рук те, що належало правлячому класу в царській Росії, а прибравши до рук, воно захоче отримати все це у спадкову власність»¹².

Для більшовиків із самого початку і до самого закінчення їхнього політичного існування характерним був голий соціальний та національний популізм — «грабуй награвоване», «право націй на самовизначення» тощо. Ленінці на словах усіляко підтримували національні прагнення українців, але в той же час вони в поняття «національна боротьба», котре означає діяльність, спрямовану на координацію зусиль різних верств суспільства, активно вводили тезу про класову боротьбу.

Більшовики добре знали, що після приходу до влади вони нічого не будуть виконувати, а тих українців, які їм повірять і будуть вимагати виконувати обіцяне — просто фізично знищать. На жаль, у свідомості переважної більшості тогочасних українців просто не вкладалося у голову, як це можна щось пообіцяти і потім демонстративно і нахабно не лише не виконувати своїх обіцянок, але й робити все навпаки. Тому все, що казали ленінці, українське населення сприймало за чисту монету, а це надзвичайно сприяло ширенню більшовицької агітації на теренах Наддніпрянщини.

Влітку 1914 р. розпочалася Перша світова війна. Після початку військових дій один із тодішніх лідерів українського національного руху С. Петлюра відкрито підтримав відправку на фронти Першої світової війни українських робітників та селян, мабуть за те, що його самого не лише не послали на бійню, але й дозволили видавати фактично проурядовий російськомовний журнал «Украинская жизнь». У грудні 1914 р. С. Петлюра, по-зрадницьки засуджуючи орієнтацію галичан на Австро-Угорщину й одночасно вірнопідданно висловлюючи переконання в непереможності Російської імперії, котра, на його думку, мала приєднати до себе Галичину, заявив: «Кожен крок, слово і акція, направлені до того, щоб створити обставини на російській Україні, ворожі до цілісності Російської держави, для знесилення її під цю пору строго осуджуються в Україні, бо вважаються ворожими для інтересів України»¹³. Така поведінка С. Петлюри в той час, як російський уряд, використовуючи положення військового часу, позакривав усі українські газети та журнали, а російська воєнщина безчинствувала в Галичині, викликала обурення в чесних українських діячів. Так, відомий український письменник, громадський і політичний діяч В. Винниченко зазначав, що його товариші «палали гнівом і плювалися од огиди, читаючи петлюрівську «Украинскую жизнь»»¹⁴.

Одним із перших не витримало навантажень військового часу саме українське село з його екстенсивним веденням сільськогосподарського виробництва, тим більше, що не маючи достатньо сучасної зброї, російська армія знову воювала числом, несучи при цьому колосальні людські втрати. Українські історики О. Реєнт та О. Сердюк зазначають відносно цього питання: «Війна спричинила занепад сільського господарства України. Вона відірвала від землі мільйони робочих рук, порушила всі галузі сільськогосподарського виробництва. Чисельність мобілізованих в армію чоловіків перевищила всі критичні рівні. Село зубожіло: не вистачало сільськогосподарської техніки, коней, великої рогатої худоби, домашнього скарбу. ... З торговельної мережі зникли товари й предмети широкого вжитку. Порушення еквівалентного обміну між містом та селом спричинило перерозподіл національного прибутку на користь банків і торгового капіталу»¹⁵. В результаті всього цього вже в перші роки війни в Російській імперії розпочалася дестабілізація тилу, а саме тил у Першій світовій війні відігравав вирішальну роль. Адже в результаті злочинних дій західного капіталу тут не була створена національна економіка, котра, як, приміром, у тій же Франції чи Італії, базувалася б в основному на малому та середньому підприємстві.

В таких умовах, в українців були сподівання, що царизм не чіпатиме хоча б українську кооперацію. Але після початку Першої світової війни російський уряд на угоду своїм англо-французьким «союзникам» почав усіляко її утискувати. Не маючи юридичних підстав закрити у зв'язку із воєнним станом українські економічні інституції, царизм спромігся все ж суттєво обмежити їх здатність до успішної діяльності, заборонивши такі українські періодичні видання, як «Рілля» та «Наша кооперація». Цікаво, що цей свавільний акт царизму в Петроградському бюро при департаменті землеробства навіть «не помітили».

Так, у «Справочнике по сельскохозяйственной периодической печати на 1915 год» і «Рілля», і «Наша кооперація» фігурували як такі, що виходили на 15 травня 1915 р.¹⁶ Цей підступний удар самодержавства по українській кооперації ще більше посилив негативні наслідки війни для українського населення. Своїми злочинними діями, котрі підривали економіку у прифронтовому регіоні, російська влада показала перед усім світом, що війна їй потрібна не тільки і не стільки для вирішення зовнішньополітичних завдань, як то здобуття Босфору та Дарданелів, а для вирішення саме внутрішньополітичних завдань, як то знищення самодіяльної, непідконтрольної імперській бюрократії української економічної інфраструктури, котра була серйозним економічним противником західному капіталу та ідейним противником закостенілій російській системі управління. Але утиски щодо українських агрономічних та кооперативних установ, завдавши значної шкоди українському національному рухові, разом з тим викликали серед значної частини українських кооператорів ще більший потяг до українського друкованого слова і загалом до всієї національної справи.

Історію суто військових дій на Східному фронті не можна розглядати, виходячи виключно із кількості ворогуючих дивізій, бо в такому випадку неможливо пояснити, чому чисельно величезна російська армія у 1917 р., коли всі відбірні німецькі війська знаходилися на Західному фронті, не лише не здолала другосортні німецькі дивізії ландсверу (ополчення), але й почала ганебно тікати, відкриваючи тим самим дорогу вглиб країни.

Головну роль у цьому, на наш погляд, зіграла саме інформаційна боротьба за вплив на психічний стан російського солдата. І тут найбільш спритними виявилися більшовики, які для досягнення своїх цілей, після початку Першої світової війни, перенесли акцент на пропаганду серед солдатів царської армії, у тому числі й серед українців, пацифістських ідей. Ленінці для того, щоб розвалити російську армію, активно пропагували думку, що взагалі не існує ніякої Батьківщини і головним для людини є збереження власного життя для подальшого щасливого комуністичного майбутнього. Виконання цього завдання більшовикам надзвичайно полегшувало те, що ідея «вірності союзникам» у той історичний період була точно такою ж розмитою й абстрактною, як і пацифістська ідея про засудження всіх без винятку війн. Бо якщо під час цієї війни англійські, французькі та німецькі солдати воювали не лише за ідею, але й за власний добробут, бо перемога їхньої країни означала поліпшення їхнього особистого життя, а поразка — погіршення, то пересічні росіяни й українці були абсолютно матеріально не зацікавлені у перемозі власної держави — їм від неї не діставалося нічого. Це робило російського солдата надзвичайно вразливим для марксистської агітації.

Ще одним важливим чинником, котрий сприяв поширенню більшовизму у відсталій країні, де народ традиційно підтримує тих, у кого сила, було те, що люди, спостерігаючи, як безкарно ленінці ведуть свою діяльність, підсвідомо починали розуміти, що справжня влада — це ті силові структури, котрі за ними стояли, а формальний імператор Микола II — просто нічого не варта, нікчемна особа. Той факт, що силовики захищали більшовиків, котрі їх нещадно гань-

били, призвів до того, що авторитет жандармів та поліції в очах суспільства почав стрімко падати. Адже навіть у Росії люди перестають поважати ту владу, яка підтримує тих, хто її ганьбить, і, навпаки, тих, хто її підтримує — безжалісно посилає на криваву бійню світової війни. В цей час в Росії почалися перші напади на жандармів, поліцейських, а також їхніх жінок і дітей, котрих вбивали з особливою жорстокістю.

Українці майже нічого не могли протиставити поширенню звірчачої більшовицької ідеології, бо до 1916 р. всі українські національно-культурні товариства були знищені, газети та журнали позакривані, багато українських діячів чи заслани до Сибіру, чи вбиті на фронтах Першої світової війни. Переважна більшість населення жила все бідніше, а іноземні підприємці отримували все більші й більші прибутки. Все це вбивало в переважній більшості українців ілюзію того, що вони воюють за свою країну та за свої власні інтереси. І знищення цих проімперських ілюзій слід розцінювати як надзвичайно позитивне явище.

Разом з тим частина вітчизняної наддніпрянської інтелігенції чи то в силу свого службового становища, чи через те, що вона справді вірила, що англійці та французи принесуть в Україну західну демократію, продовжувала визнавати абсурдний проантантівський курс Росії. Подібна політика була смертельною для української інтелігенції, котра за те, що вона закликала українських трудящих віддавати життя за інтереси західних капіталістів, не лише не отримувала ніякої матеріальної винагороди, але й сама часто змушена була іти на фронт як звичайне гарматне м'ясо. Крім того, українські робітники та селяни, котрі жили надголодь і щодня отримували з фронту звістки про вбитих та поранених рідних і близьких, краще від власної інтелігенції розуміючи, що марно чекати будь-якої вдячності від «союзників», починали відверто її зневажати, вважаючи зрадницею та буржуазною прислужницею. Саме в той час серед робітників та селян слово «інтелігент» набуло різко негативного забарвлення. Натомість, українці все охочіше сприймали більшовицькі гасла про припинення війни з німцями й австрійцями, які значно людяніше ставилися до українців, їхніх культурно-освітніх та соціально-економічних потреб, ніж російське самодержавство і великий західний капітал.

У лютому 1917 р. у Росії відбулася антимонархічна революція, імператор Микола II зрікся престолу і влада тепер уже Російській республіці перейшла в руки так званого Тимчасового уряду на чолі з О. Керенським. Подальша доля останнього російського імператора Миколи II була трагічною. Тримаючи величезні кошти в зарубіжних банках, цей формально російський монарх вважав себе більше західноєвропейською людиною, розглядаючи Росію лише як місце, де він заробляв ці кошти. Посилаючи росіян та українців на криваву бійню в інтересах західного капіталу, він сподівався, що останній у випадку революції візьме його під свій захист. Але натомість останній не зробив цього. Гроші останнього російського імператора, за які його зрештою і вбили, зникли із західних банків у невідомому напрямку. Зречення та загибель Миколи II вперше так чітко показали, наскільки нежиттєздатною є та псевдокапіталістична, а

насправді напівколоніальна система, яка була створена в Російській імперії на початку XX ст.

Тим часом у зв'язку з продовженням війни соціально-економічна ситуація в Російській імперії продовжувала з кожним днем загострюватися. Формальне проголошення в Росії республіканських та демократичних засад аж ніяк не означало того, що ці норми будуть виконуватися в реальній дійсності. Фактично, Росія стала демократичною державою лише на папері. Так, у демократичних Англії та Франції, аби запобігти народному невдоволенню, на фронті солдат гарно годували, а, натомість, у тилу дуже суворо регламентувалася діяльність дорогих ресторанів, кабаре та інших розважальних закладів, і водночас, значні кошти направлялися на допомогу сім'ям, в яких годувальники служили в армії. В той же час в «демократичній» Росії, навпаки, солдат почали годувати і забезпечувати всім необхідним ще гірше, ніж при царському режимі. Їхні сім'ї в тилу не отримували ніякої матеріальної допомоги, і для того, щоб не померти з голоду, змушені були жебракувати. Тому дуже скоро для переважної більшості російських й українських робітників, селян та солдатів, слово «демократ» стало лайливим, їх ненавиділи ще більше, ніж царських сатрапів.

Також в цей час стала очевидною цілковита професійна перевага більшовицьких агітаторів, багато з яких під час навчання в духовних семінаріях навчилися впливати на психіку людей, перед агітаторами з числа представників так званого Тимчасового уряду, котрі ратували за війну до переможного кінця і за вірність союзницькому обов'язку. В книзі О. Толстого «Ходіння по мукам» дуже добре переданий агресивний морально-емоційний стан солдатських мас і безпорадність представника Тимчасового уряду. Так, останній, звертаючись до солдатів і поздоровляючи їх з перемогою революції, заявив: «І нарешті найголовніше: солдати, раніше війна велася царським урядом, зараз вона ведеться народом — вами. Перший завіт революції, панове, — це вірність нашим союзникам»¹⁷. Тобто, представник Тимчасового уряду спробував перекласти на народ відповідальність за цю злочинну війну. У відповідь на слова представника Тимчасового уряду більшовицьки налаштований російський солдат відповів: «Отримав я з села листа, здохла у мене дома корова, сам я безкінний, і жінка моя з дітьми пішла по світі просить у людей шматок хліба... Значить, тепер ви маєте право мене розстрілювати за дезертирство, я вас питаю?»¹⁸.

Солдата-більшовика активно підтримали й інші, котрі спочатку закидали представника Тимчасового уряду запитаннями на кшталт: а ти сам-то годував вошей в окопах?, а потім безжалісно вбили як провокатора. І такі випадки були не поодинокими, а набули масового характеру. Фактично всі дискусії між більшовицькими агітаторами і представниками Тимчасового уряду закінчувалися тим, що втомлені від війни за незрозумілі для них цілі російські солдати вбивали останніх і переходили на бік лєнінців. Як результат, гігантська російська «революційна» армія виявилася деморалізованою, дезорганізованою та небоєздатною. Це вже було не військо, а розрізнені банди дезертирів, вбивць, мародерів, насильників. О. Толстой так описує морально-психологічний стан російської армії влітку 1917 р.: «Армії більше не існує ... Фронт тікає... Солдати їдуть на

дах вагонів... зупинити руйнування фронту немає ніякої людської можливості... Це відлив океану... Російський солдат втратив уяву, за що він воює, втратив повагу до війни, втратив повагу до всього з чим пов'язана ця війна, — до держави, до Росії»¹⁹.

Одночасно в цей період у Наддніпрянщині, особливо в її південно-східних регіонах, почав стрімко зростати авторитет більшовиків, які відверто закликали до поразки Росії і до боротьби з англійськими, французькими та бельгійськими капіталістами, нещадними визискувачами мільйонів українських робітників. Тут їм надзвичайно допомогала нікчемна і злочинна політика Тимчасового уряду на чолі з О. Керенським, який нехтував законними національними правами українців і прислужувався перед західним капіталом не менше, а, може, навіть і більше, ніж Микола II.

Будь-яка спроба українців активно розгорнути діяльність, спрямовану на консолідацію національно-свідомих сил у боротьбі із зовнішнім та внутрішнім ворогом, сприймалась урядом О. Керенського як прояв сепаратизму й жорстоко переслідувалася. Іноді справа доходила просто до абсурду. Так, «демократ» О. Керенський почав забороняти українцям проводити військові з'їзди, а, натомість, більшовики, розуміючи їхню вагу в очах українського суспільства, починали «захищати» права на проведення подібних національних заходів. Це давало більшовицьким агітаторам можливість ставати «своїми» серед політично недовідчених українських солдатів, вільно проникати в їхнє середовище, де вони з часом починали настійно поширювати свої антивоєнні настрої.

Центральна Рада виявилася майже зовсім нездатною до державного управління та проведення в Україні економічних реформ. У результаті її невмілих, безпорадних дій економіка Наддніпрянщини почала розвалюватися, а життєвий рівень населення стрімко погіршуватися, що викликало справедливе невдоволення населення. Як потім згадували сучасники тих подій, слова «Центральна Рада» і «Генеральний Секретаріат» стали для українського загалу лайливими. Їх сварили за те, що розпустили армію, не зміцнили владу, не провели земельної реформи, довели все до руїни, анархії, голоду²⁰. Спровокований безглуздими діями Центральної Ради розвал економіки особливо болісно ударив по південно-східному регіону України, де масово закривалися великі промислові підприємства й багато робітників залишалися без засобів до існування.

За великим рахунком, дії українських соціалістів, які посідали чільні позиції в Центральній Раді, не були першопричиною цього краху. Вони лише довели до повного абсурду ті злочинні дії західноєвропейських «інвесторів», котрі будували економіку так, щоб швидше отримати з неї якнайбільший зиск, не даючи для цього зростати малому та середньому вітчизняному підприємництву. Однак у свідомості переважної частини українських і особливо російських робітників, розвал економіки південно-східного регіону асоціювався саме з Українською державою. Тому саме на неї трудящі покладали відповідальність за те, що вони та їхні сім'ї голодують. Використовуючи цей факт, більшовики почали кардинально змінювати свої гасла. Те, що ще недавно ленінці називали справедливими національно-культурними прагненнями українського народу, в ім'я

здійснення яких вони клялися не шкодувати ні сил, ні здоров'я, ні навіть власного життя, почало називатися «українським буржуазним націоналізмом», котрий роз'єднує дії російських та українських робітників і який потрібно нещадно викоринювати заради «майбутнього щастя трудящих». Під тягарем власних помилок та добре організованої більшовицької агітації Центральна Рада швидко втрачала свій авторитет серед українського народу, а разом із ним і здатність виконувати свої завдання у сфері внутрішньої та зовнішньої політики. О. Реєнт з цього приводу зазначає: «Прорахунки стратегічного і тактичного характеру не дали змоги діячам Центральної Ради протягом весни–літа 1917 р. створити боєздатні формування, які забезпечили б втілення в життя її рішень»²¹.

Восени 1917 р. у Росії більшовики повалили нікчемний Тимчасовий уряд О. Керенського. В більшовицькому так званому «октябрьском» перевороті були зацікавлені як пронімецьки налаштовані більшовики на чолі з Леніним та Сталіним, так і проантантівські на чолі з Троцьким та Зінов'євим. Перші прагнули звільнити Німеччину від війни на два фронти, другі звільнити Англію від обіцянок віддати Росії за її участь у війні Босфор і Дарданели. Адже в цей час США вже вступили у війну, вирішивши тим самим її кінцевий результат, і тому безплатне російське гарматне м'ясо західним демократам уже було не потрібне. Більшовизм почав свій кривавий рух майже по всій території колишньої імперії. Наступною його жертвою мала стати саме Україна.

У своїх діях більшовики опиралися на своїх агентів, які напередодні вступу червоних до Катеринослава, Павлограда й Олександрівська вчиняли там заколоти, що суттєво полегшувало просування більшовиків. Переважна більшість українського війська або зберігала нейтралітет, або навіть чекала приходу більшовиків, які обіцяли забрати фабрики, заводи та землю в багатих і роздати її бідним. Більшовики вже у січні 1918 р. змогли захопити Київ і влаштувати там криваву різанину, тисячами знищуючи офіцерів, інтелігенцію, просто тих, хто розмовляв українською мовою чи носив вишиванку. Тут вперше українська інтелігенція зіткнулася з такими проявами чекістської жорстокості, перед якими блідли найбрутальніші дії царських каральних органів. Провина за здачу Києва лежала насамперед на С. Петлюрі, який до самого захоплення міста більшовиками підтримував ідею «вірності союзницькому обов'язку» і сподівався, що англійці та французи оцінять його відданість і підтримають у боротьбі з більшовиками. Але союзники лише заважали українським частинам придушувати більшовицьке повстання у Києві, звинувачуючи їх у начебто надмірній жорстокості, і нічим не допомогли українській державі зупинити агресію комуністичної Росії.

Захоплення Києва більшовицькими бандами Муравйова на початку 1918 р. змусило українську еліту переорієнтуватися на союз з Німеччиною. 9 лютого 1918 р. представники УНР підписали мирний договір з Австро-Угорщиною та Німеччиною, які визнали повну незалежність України. Зі свого боку вона зобов'язалася продавати цим державам продовольство — близько мільйона тонн хліба, а також продукти тваринництва²². На жаль, соціалістична Центральна Рада й після приходу німецьких військ продовжувала своїми безвідповідаль-

ними діями знищувати Українську державність. Збіжжя не продавалося, а обмінювалося на промислові товари, тому гроші у державну скарбницю не надходили, а, отже, бюджет, якого, власне, й не було, не поповнювався. Промисловість взагалі не працювала, торгівля припинила своє існування. Населення, не довіряючи уряду, ховало гроші вдома, а тому банки спорожніли, і взяти в них кредит стало неможливо. На селі взагалі не діяла будь-яка державна адміністрація, а тому люди не виконували наказів Центральної Ради. Селяни, які звикли мітингувати та грабувати, а не продуктивно працювати, не могли дати ради відібраним поміщицьким землям. Поля заростали бур'яном, засівати землю не було кому²³.

Врешті-решт німцям, котрі сподівалися українським продовольством врятувати своє голодуюче населення, урвався терпець і наприкінці квітня українські соціал-демократи були усунені від влади, й на чолі держави став гетьман П. Скоропадський. Знаходячись фактично під патронатом Німеччини, Україна була захищена від агресії з боку Росії та могла зосередитися на відбудові власного економічного, культурного й освітнього життя, яке сильно постраждало під час Першої світової війни, деструктивних дій Центральної Ради, та спровокованої цими діями агресії більшовицької Росії.

У 1918 р. у внутрішньому житті гетьманської України дуже чітко проявилися нові цивілізовані ринково-демократичні тенденції в стосунках між реальним сектором виробництва і тими культурно-освітніми інституціями, які забезпечують його висококваліфікованими та освіченими кадрами, а також здійснюють інформаційне забезпечення. Ця усталена у всьому цивілізованому світі практика одразу дала відчутні результати й спрямувала розвиток тогочасного українського суспільства у правильному європейському напрямку.

Для української влади часів гетьманату П. Скоропадського характерними були великі успіхи у забезпеченні та піднесенні культурно-освітнього рівня суспільства — в цей час відкривалися національні школи, університети, мільйонними тиражами виходили українські книги. Тут позначилися результати кропіткої праці українських просвітян та кооператорів початку ХХ ст. Їхня робота також посприяла покращенню матеріального добробуту переважної більшості населення Наддніпрянщини, окрім російськомовного робітництва південно-східних регіонів.

Разом з тим у діяльності гетьмана П. Скоропадського були й вагомі помилки. Так, міністр фінансів Антон Ржепецький в аграрних питаннях не бажав ніяких реформ, політичного значення земельної реформи не розумів, і коли обговорювалося це питання в Раді Міністрів, щоразу намагався вийти із зали²⁴. Й це при тому, що в ті часи аграрне питання було в Наддніпрянщині головним і від наслідків його вирішення залежало, чи бути Україні вільною демократичною державою, чи опинитися в лабетах більшовизму.

Замість того, щоб віддати народу частку своїх статків і тим самим власним прикладом показати, як має поводитися справжній український патріот, українська верхівка почала звинувачувати у відсутності «патріотизму» тих голодних робітників, які вимагали покращення свого життя. Ще більш різко про неба-

жання української верхівки поділитися з народом навіть перед лицем неминучої загибелі від більшовизму говорить О. Реєнт: «Соціально-економічна домінанта у вимогах пролетаріату в свою чергу наштовхувалася на глухий консерватизм адептів українського самовизначення. Ця невдячна неухага, відсутність співчуття до безпосередніх інтересів робітництва дорого коштували молодій українській демократії: втративши масову підтримку, вона ще якийсь час балансувала на непевних підмурках національного ентузіазму, доки не згасла у хвилях руйнівного процесу, що накочувався з півночі»²⁵.

Крім того, серед постімперських підприємців, які вчилися бізнесовим премудростям на прикладі західних підприємців, укоренилася думка, що можна не виділяти кошти на те, аби інтелігенція провадила серед простого народу інформаційну роботу, спрямовану на покращення в товщі робітничо-селянських мас іміджу верхніх прошарків суспільства. Тобто, хоча із Наддніпрянщини у той час були вигнані західні «інвестори», збереглася створена ними потворна промислово-фінансова система, котра ігнорувала потреби як в цілому українського народу, так і української інтелігенції, зокрема. Внаслідок цього населення було не поінформоване про наміри і заходи уряду, а також не існувало пропаганди ідеї української державності. Як результат, про всі події суспільство дізнавалося від більшовиків, звичайно, у відповідній інтерпретації та освітленні.

Крім того, П. Скоропадський почав підтримувати російських шовіністів з числа тих монархістів, які втекли з більшовицької Росії до Києва. Річ у тім, що в той час, як у більшовицькій Росії лютував «червоний терор» і чекісти десятками тисяч знищували офіцерів, інтелігенцію та банкірів, в Україні панували майже повна законність і порядок. Як результат, сюди з Росії масово почали тікати представники колишньої імперської еліти. Здавалося, що хоча б зараз вони почнуть співпрацювати з українцями, маючи на меті власний порятунок від більшовизму. На жаль, і на цей раз цього не сталося. Росіяни знову почали шкодити тим, хто дав їм притулок від більшовиків. Так, той же гетьман П. Скоропадський згадував: «Багато шкоди наробили всілякі громадські об'єднання та організації старої Росії. Серед них траплялися і шановні діячі, але вони губилися серед крикливої братії, яка незрозуміло чому лютувала при згадці назви «Україна» або були підкреслено байдужі до нашої справи. Громадські діячі мали великі зв'язки серед київської громадськості. Вони б мені, якби бажали, добряче допомогли б, але найчастіше знаходилися в опозиції»²⁶.

На жаль, нерозумні і шкідливі загравання П. Скоропадського з антиукраїнськими монархічними силами, котрі до того ж мали стосунки з А. Денікіним, який формально продовжував вважати себе у стані війни з Німеччиною (хоча й не гребував через генерала Краснова отримувати від неї озброєння), не подобалися ні українським інтелігентам, ні українським робітникам та селянам, ні навіть німецько-австрійським союзникам. Це врешті-решт і спричинило те, що у найкритичніший момент П. Скоропадському не було на кого опертися.

Цим відразу ж скористалися українські соціалісти, котрі для покращення свого підупалого авторитету організували наприкінці 1918 р. проти П. Скоропадського повстання, розв'язавши тим самим в Україні громадянську війну. Так,

пригриті гетьманом російські чорносотенні монархісти, які своїми антиукраїнськими діями значною мірою і стали першопрчиною народного невдоволення, спочатку самі ганебно залишили фронт у бою під Мотовилівкою, відкривши тим самим петлюрівцям дорогу на Київ, а потім здійснили в місті антиукраїнський переворот. 19 листопада 1918 р. головнокомандувач армії П. Скоропадського генерал Келлер відмінив усі положення, вироблені для армії гетьманським Генеральним штабом, та повернув усі старі статuti царської армії. Він оточив себе велетенським штабом крайніх правих монархістів і видав наказ, що ліквідував у армії будь-які українські національні ознаки. У Києві та інших українських містах розпочалися шалені нападки на все, що в очах монархістів символізувало собою українську державність. Так, був закритий Національний клуб, у державних установах розбивалися бюсти Тараса Шевченка, а українськими рушниками російські офіцери чистили собі чоботи. Все це супроводжувалося репресіями проти патріотично налаштованих українців, притому часто досить поміркованих²⁷. Тому після 19 листопада війна в Україні почала перетворюватися з громадянської на міжетнічну. Цьому сприяли обидві ворогуючі сторони. Так, лідери повстанців для того, аби зібрати під свої знамена якнайбільше людей, широко використовували для цього відверті погромницькі антисемітські заклики. Так, С. Петлюра, підбурюючи українських селян іти на повстання проти П. Скоропадського та будучи неспроможним дати хоч якусь конкретну економічну програму, скотився до відвертого чорносотенства під соціалістичними лозунгами. Дійшло до того, що він обіцяв повсталим селянам після здобуття Києва віддати на пограбування єврейські квартали міста²⁸.

14 грудня 1918 р. зрадники із числа українських соціалістів вдерлися до столиці і почали розстрілювати як російських монархістів, так і тих національно свідомих патріотів, котрі чесно служили гетьману. Після цього почався повний розпад Української Держави. Якщо аналізувати в цей час дії українських соціалістів, то вони мало чим відрізняються від більшовицьких експериментів. Та ж конфіскація майна, особливо всіх ювелірних виробів із магазинів, те ж безправ'я громадян, неповага до науковців, освітян і взагалі інтелігентних людей²⁹.

Одна зовнішня відмінність між українськими соціалістами та більшовиками все ж була. Якщо більшовики, увірвавшись до Києва, розстрілювали людей у вишитих сорочках, то з приходом Директорії вийшов наказ про заміну в столиці України всіх російських вивісок на українські, хоча в Києві максимум лише 20% населення — українці. І в результаті, соціалісти почали виховувати відразу до національної ідеї, навіть у тих людей, які спочатку потягнулися до українства, визнали справедливим домагання побудови незалежної України³⁰. Хоча, якщо дивитися не по формі, а по-суті, то і дії більшовиків, і дії петлюрівців були спрямовані на розпалювання в Україні міжетнічного протистояння, котре унеможливило створення справжньої цивілізованої Української держави.

Коротко підсумовуючи події кінця XIX — початку XX ст. в Україні, можемо зробити висновок, що в результаті фінансової експансії Англії, Франції та Бельгії в Російську імперію в цілому та в Наддніпрянщину зокрема, тут був

створений квазікапіталістичний суспільно-політичний та соціально-економічний устрій, який не мав майже нічого спільного з тим справді капіталістичним ладом, котрий існував в розвинених європейських країнах та США. Тому правильно говорити, що криваві події 1917–1920 рр. на території колишньої Російської імперії стали не першим проявом загибелі капіталізму, як це намагалися довести більшовики, а першим проявом того, як не можна передовим країнам під вивіскою капіталізму нав'язувати іншим менш розвиненим країнам кабальний, фактично напівколоніальний устрій.

Перетворення великим антантівським капіталом Російської імперії на напівколонію викликало серед широких народних мас справедливе невдоволення, а якщо врахувати, що на цій території колоніальну експансію називали капіталістичним, ринково-демократичним розвитком, то антиколоніальна боротьба в Росії почала розвиватися під антикапіталістичними, соціалістичними гаслами. Особливих успіхів тут досягли більшовики, які західній псевдоліберальній демагогії протиставили власну крайню псевдосоціалістичну демагогію, що більше нагадувала заклики до масового пограбування банків та ювелірних магазинів.

Перша світова війна показала повну неспроможність соціально-економічної та суспільно-політичної структури, того, на перший погляд, ніби ринково-демократичного устрою, що склався в Російській імперії на рубежі XIX–XX ст. Деструктивні події в метрополії, на жаль, перекинулися й у Наддніпрянщину, де також дуже негативну дестабілізуючу функцію в цей час виконав великий іноземний капітал. Те, що провина за цей вибух лягає саме на приший інонаціональний буржуазний елемент, а не на етнічних українців, доводиться тим, що в Галичині ніякого соціального вибуху не відбулося.

На жаль, нові принципи співіснування між різними етносами в Наддніпрянщині до початку Першої світової війни ще не встигли зміцніти, і тому, на жаль, вони не витримали тиску соціально-економічних труднощів, пов'язаних з війною, та породженої ними погромницької ліворадикальної і антисемітської демагогії. Як результат, Наддніпрянщина опинилася під жорстокою владою більшовиків, які, змінивши лінгвістично-пропагандистський апарат влади та прізвища нових господарів життя, не змінили суті того злочинного соціально-економічного устрою, що був закладений на рубежі XIX–XX ст. великим західним капіталом для пограбування українського народу. Начебто «новий» більшовицький устрій навіть більше, ніж старе російське самодержавство гнітив творчі сили українського народу, гальмував розвиток новітніх технологій. У 1933 р. у Наддніпрянщині був штучно влаштований Голодомор. У 1937–1938 рр. були репресовані та фізично знищені ті чесні комуністи, котрі по своїй наївності повірили більшовикам і активно працювали, відбудовуючи СРСР в цілому та Україну зокрема після громадянської війни і розрухи. Все це не забарилося проявити себе під час нової війни з німцями, яка почалася в 1941 р. Російська (радянська) техніка знову виявилася небоєздатною, а солдати, не розуміючи, за що вони мають ризикувати життям, знову стріляли в спину своїм офіцерам та політукам і масово здавалися в полон.

Злякавшись за власне життя, Й. Сталін почав кардинально міняти економічну структуру СРСР. Він відкрив дорогу до вищих ешелонів влади талановитим організаторам, здатним налагодити виробництво сучасної зброї та припинив репресії проти тих учених, які цю зброю проектували. Як наслідок, О. Косигін, П. Шелест, С. Корольов, А. Сахаров та І. Курчатов стали новими обличчями радянської держави. Звичайно, Й. Сталін пішов на всі ці поступки не з доброї волі, а винятково заради збереження власного життя, тому робив він їх половинчато і непослідовно. Але такі люди як, приміром, П. Шелест, чії молоді роки припали на українське національне відродження початку ХХ ст., як тільки йому дозволили чесно працювати, заради свого народу, з радістю включився в цей процес, працюючи не за страх, а за совість. Таких людей у ті часи були мільйони, і саме вони зламали хребет гітлеризму. Крім того, під час війни з фашизмом пліч-о-пліч воювали представники всіх етносів, що населяли Україну. Після перемоги над фашизмом, котра одночасно була й перемогою над більшовизмом зразка 1917 р., партноменклатура почала все більше здавати свої позиції. Так, в останні часи правління «Вождя народів» кожного року в березні влада знижувала ціни на повсякденні товари, розуміючи, що в протилежному випадку вона буде просто зметена народом, який у цей час уже навчився воювати. Ці настрої суспільства вловила найбільш демократична частина КПРС на чолі з О. Косигініним, яка вже після смерті Й. Сталіна розпочала в 1964 р. реформи, в соціально-економічній та культурній сферах. У цей час знову, як і під час правління гетьмана, кошти, отримані від українських підприємств та корисних копалин, пішли на розвиток української науки, культури, засобів масової інформації. В результаті в Україні почалося стрімке зростання доходів населення, особливо в сільській місцевості, де селяни почали отримувати певну винагороду за свою працю, пенсію, були значною мірою звільнені від непосильних податків, отримали паспорти, тобто знову стали вільними громадянами. Як бачимо, ідеологія закладена на початку ХХ ст. українськими просвітянами та гетьманом П. Скоропадським в цей час отримала своє логічне продовження.

Важливим було також те, що в Україні всі ці зміни провадилися під керівництвом не якогось партійного бюрократа, якому було байдуже, яку вказівку Москви виконувати — чи дозволяти українську культуру, чи забороняти, а під орудою П. Шелеста — людини, котра справді любила українську мову, культуру та історію. Йому вдалося знайти такі форми подальшого розвитку суспільства, які були прийнятними для населення заходу, центру й південного сходу України, бо на перше місце були поставлені не якісь абстрактні, відірвані від реального життя ідеї, а задоволення нагальних потреб широкого загалу. Однак головним у політиці П. Шелеста було визнання того, що новітня українська нація має формуватися із кращих представників абсолютно всіх етносів, які населяли республіку, і головну роль у цій справі мала відігравати передова інтелігенція.

У цей час, подібно до того, як це було за гетьмана П. Скоропадського, величезні кошти держава почала вкладати в українську освіту, науку та культуру, особливо кінематографію. Так, влітку 1971 р. П. Шелест зазначав: «На

кінофестивалі у Москві фільм студії імені Довженка “Білий птах з чорною ознакою” отримав першу премію. Після цього чого вартий шум безграмотних Грушецького, Ватченка та інших “діячів”. ... Дуже хвилює чистота і грамотність української мови, в яку проникає багато західноєвропейського “суржика”. Українська мова із часом може втратити свою чистоту, мелодійність, глибину, колорит. Дано завдання продумати пропозиції з приводу цього питання, можливо, потрібно порадитися з вченими, філологами, мовознавцями, письменниками, нехай вони висловлять свою думку і пропозиції, як вберегти прекрасну українську мову від засмічення»³¹.

Як бачимо, тодішнє керівництво України робило все можливе, аби підтримати розвиток української науки, культури та освіти, вбачаючи у цьому запоруку успішного розвитку вітчизняної економіки та покращення життєвого рівня українського народу. Згодом, у 1989 р., П. Шелест у інтерв'ю газеті «Московские новости» на питання про те, чи були 60–70 роки ХХ ст. періодом «застою» заявив: «Металургія працювала, шахти працювали — шахтарі не бастували, сільське господарство було на такому рівні — дай Бог, щоб коли ми перебудову зробимо, по союзу були такі показники. ... До науки відношення було саме гарне. Ми вийшли на перше місце в країні по розвитку кібернетики. Виросла Академія наук, з'явилися регіональні відділення. З Патonom, Глушковим контакти були повсякденні. І з письменниками у мене була дружба. ... Я виступаю на з'їзді письменників, говорю про українську мову. Товариші, ми хочемо зберегти національну культуру, а культури без мови не буває. Давайте перш за все збережемо мову»³².

Все це відкривало перед суспільством широкі перспективи для подальшого демократичного політичного та соціально-економічного розвитку, перетворення України, яка в той час була повноправним членом ООН, у сучасну високорозвинену, високотехнологічну державу. Але подібний розвиток подій не влаштував сталіністів, котрі отаборилися в КДБ, що прийшов на зміну сумнозвісному НКВС. Із середини 1970-х у СРСР були згорнуті косигінські реформи, і Радянський Союз перетворився на державу, яка найбільш активно провадила політику неокolonіалізму, поширюючи свій вплив на країни третього світу й підтримуючи в них найбільш одіозних та злочинних особистостей, серед яких траплялися навіть і людожери.

Сьогодні деякі російські історики, приміром, С. Кургінян, намагаються обілити цей період в історії СРСР, вказуючи на те, що ці війни приносили країні великий обсяг бокситів, глинозему, каучуку, нафти та газу, якими диктатори розплачувалися з СРСР за військову допомогу, а також на те, що США і сьогодні ведуть війну в Афганістані, і ніхто не звинувачує їх в неокolonіалізмі. Але подібні заяви є абсолютно некоректними, бо США абсолютно відверто заявляють, що вони захищають там свої політичні й економічні інтереси, та щедро оплачують як безпосередніх учасників бойових дій, так і бійців інформаційного фронту, котрі створюють позитивний імідж цієї військової операції як в самих США, так і по всьому світі. Натомість СРСР, ведучи з середини 1970-х років безкінечні колоніальні війни, вигадував усілякі нісенітниці про безко-

рисливу братню допомогу розвиваючимся країнам, від якої начебто радянські люди і не повинні мати ніякого матеріального зиску, а лише відчуття виконаного «інтернаціонального обов'язку». Подібна ідеологія дозволяла не лише нічого не платити солдатам, але й потім викидати без всякої матеріальної допомоги покалічених вояків, як зпрацьований, нікому вже не потрібний людський матеріал.

Переважна більшість коштів йшла тепер не на інвестиції в науку, культуру та освіту, як це було під час косигінських реформ, а на створення громіздкої, майже нездатної до боротьби із зовнішніми ворогами, а лише із власним народом, системи КДБ. Одним з її найбільш одіозних представників в Україні став В. Федорчук. Він почав займатися невластивими для КДБ справами: телефонував вранці на роботу міністрам і перевіряв, чи вони є на роботі. Контролював, як поставлено навчання міністрів і яка тематика занять. Відкрито критикував колишнього керівника КДБ В. Нікітченка, його методи і форми роботи, мовляв, вводить науку, а агентуру розгубили. В. Федорчук мав усі підстави ненавидіти свого попередника, який на колеґії КДБ СРСР відверто заявляв, «що керівник управління контррозвідки Федорчук базіка і мало в чому розбирається. Захисту виробництва і науки від проникнення туди іноземної розвідки по суті немає»³³.

Як бачимо, протистояння між В. Федорчуком та В. Нікітченком було також протистоянням двох світоглядів. В. Нікітченко вважав, що потрібно захищати науку й одночасно використовувати її досягнення для посилення цього захисту, з метою створення високотехнологічного вільного суспільства. В. Федорчук вважав, що головне — створити армію провокаторів, які б слідкували за тим, хто що говорить, створювали в суспільстві атмосферу страху та невпевненості, коли кожен боїться висловити свою думку відносно того чи іншого питання. Для В. Нікітченка інтелігенція була, насамперед, локомотивом, який рухає вперед соціальний прогрес і тому потребує захисту з боку силових структур, як це заведено у цивілізованих країнах. Для В. Федорчука інтелігенція була перш за все ворогом, котрий не лише не хотів слугувати безплатним гарматним м'ясом в інтересах російських газовиків, охочих до дармового середньоазійського газу, але й розкриває очі робітникам і селянам на справжній стан речей, правдиво показуючи, що той псевдосоціалізм, який існує в СРСР, є по суті копією псевдокапіталізму часів Миколи II.

Наприкінці 80-х років, аби дискредитувати ту частину української інтелігенції, котра виступала за припинення різного роду колоніальних війн і продовження косигінських реформ, кадебешники звернулися до досвіду старих чекістів-провокаторів, продукуючи псевдонаціональні товариства під патронатом КДБ, які мали на меті вихолостити та спотворити українську національну ідею. Їхнім завданням було, як і в 1937–1938 рр., дискредитувати тих чесних комуністів, які під час косигінських реформ активно включилися у післявоєнну відбудову України. За чекістським планом, подібні типи повинні були спочатку начебто закликати народ до боротьби з «комуно-кадебешним режимом», а потім, у потрібний момент, підтримати тих компартійних бонз, які під виглядом

приватизації будуть привласнювати народне майно, нещадно поливаючи при цьому брудом тих чесних комуністів, які намагалися протидіяти цим злочинам. Крім того, вони мали проводити у свідомість людей думку, що бути українцем, це значить жертвувати всім в ім'я якоїсь абстрактної «національної ідеї». На жаль, на певних порах це їм частково вдалося, і тому проголошена в 1991 р. українська незалежність із самого початку пішла по найгіршому сценарію — купка грабіжників обкрадала свій народ, прирікаючи його на голод, холод та вимирання.

Як результат, в Україні утворилася величезна прірва між багатими та бідними. Щоб не допустити консолідації останніх у боротьбі за власні економічні права, влада тривалий час намагалася штучно роздмухувати в Україні міжетнічні конфлікти, заважаючи тим самим процесу формування модерної української нації. Все це, як і на початку XX ст., поставило українське суспільство на межу соціального та міжнаціонального вибуху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

-
- ¹ Лазанська Т. Історія підприємництва в Україні. — К., 1999. — С. 237–238.
- ² Там само. — С. 157–158.
- ³ Там само. — С. 164.
- ⁴ З життя «Просвіт» // Рада. — 1907. — № 77.
- ⁵ Звідомлення подільської «Просвіти» // Рада. — 1907. — № 174.
- ⁶ З'їзд представників подільських товариських крамниць // Світова зірниця. — 1909. — № 32.
- ⁷ Гетер М. Українське життя в Росії в 1910 р. // ЛНВ. — 1911. — № 353. — С. 146.
- ⁸ В наших товариствах // Рада. — 1913. — № 202.
- ⁹ Щеголев С. Современное украинство, его происхождение, рост и задачи. — К., 1913. — С. 142.
- ¹⁰ Гетер М. Сільська кооперація в Україні російській // Перший український просвітньо-економічний конгрес. — Львів, 1910. — С. 596.
- ¹¹ Щеголев С. Указ. соч. — С. 97.
- ¹² Коротич В. Шелест имел ампулу провинциального Хрущева // Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади. Щоденники. Документи. Матеріали. — К., 2003. — С. 721.
- ¹³ Петлюра С. Статті, листи, документи. — Нью-Йорк, 1956. — С. 188–190.
- ¹⁴ Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. — К., 1991. — С. 24.
- ¹⁵ Ресет О, Сердюк О. Перша світова війна і Україна. — К., 2004. — С. 183.
- ¹⁶ Сельскохозяйственная пресса на Украине // Украинская жизнь. — 1915. — № 11/12. — С. 164.
- ¹⁷ Толстой А. Хождение по мукам. — Москва, 1948. — Т. 1. — С. 268.
- ¹⁸ Там же. — С. 269.
- ¹⁹ Там же. — С. 289.
- ²⁰ Осауленко Л., Засекін В. Гетьман України Павло Скоропадський. — Кн. 1. — Луцьк, 2003. — С. 48.

²¹ Рєєнт О., Сердюк О. Вказ. праця. — С. 49.

²² Осауленко Л., Засєкін В. Вказ. праця. — С. 65.

²³ Там само. — С. 75.

²⁴ Там само. — С. 105.

²⁵ Рєєнт О., Сердюк О. Вказ. праця. — С. 22.

²⁶ Осауленко Л., Засєкін В. Вказ. праця. — С. 482.

²⁷ Там само. — С. 392–393.

²⁸ Там само. — С. 396.

²⁹ Там само. — С. 489.

³⁰ Там само.

³¹ Спогади і щоденникові записи Петра Шелеста // Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». — С. 346.

³² Там само. — С. 690.

³³ Там само. — С. 305.

Стаття надійшла до редколегії 07.11.2013.

**ВЛИЯНИЕ ИМПЕРСКОГО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО КУРСА
НА ОБОСТРЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ И МЕЖЭТНИЧЕСКИХ
ПРОТИВОРЕЧИЙ В НАДДНЕПРЯНИЦИНЕ (конец XIX — начало XX в.)**

В статье освещается взаимозависимость социально-экономического положения Надднепрянской Украины и внешней политики правительства Российской империи в конце XIX — начале XX в. Раскрывается ее влияние на обострение социальных и межэтнических противоречий в регионе.

Ключевые слова: *Надднепрянина, внешняя политика, экономика, иностранные инвестиции, противоречия.*

**THE IMPACT OF IMPERIAL FOREIGN POLICY COURSE ON THE
AGGRAVATION OF SOCIO-ECONOMIC AND ETHNIC CONTRADICTIONS
IN THE DNIEPER UKRAINE (late XIX — early XX centuries)**

The article highlights the interdependence of socio-economic situation of Dnieper Ukraine and foreign policy of the government of the Russian Empire in the late nineteenth — early twentieth century. Disclosed its impact on the aggravation of social and ethnic conflicts in the region.

Keywords: *Dnieper Ukraine, foreign policy, economy, foreign investment, a contradiction.*